

Үн йил ёки камрок муддат эмас, юз йилдан буён турли даражаларда 1915 йилни Усмонли салтанатида арманларни ёппасига киргин килинишининг исбот-далили сифатида, Усмонли салтанати ички ишлар вазири Мехмет Талъат пошшонинг, гўёки 1913–1917 йилларга оид калбаки телеграммалари келтирилади. Ушбу телеграммаларда вазирнинг, гўёки «арманиларни йўк қилишга буйруқ берган»и иддао этилади. Гўёки армани иммигранти, Усмонли салтанатининг собик давлат амалдори Арам Андонян мазкур телеграммаларни топиб олган. Арам Андонян уларни 1919 йили «Наимбекнинг хотиралари. Арманиларнинг кўчирилиши ва катлиом этилиши хақида Туркиянинг расмий хужжатлари» (The Memoirs of Naim Bey: Turkish Official Documents Relating to the Deportation and the Massacres of Armenians. London, 1919) китобида чоп этди[1].

Кейинги йили эса у калбаки хужжатларни Парижда, француз тилида «Арманилар катлиоми юзасидан расмий хужжатлар» (Documents Officiels Concernant les Massacres Armeniens. Paris, 1920) номи остида эълон қилди. АКШда бу хужжатлар «Огир жиноят, арманилар катлиоми ва Талъат пошшо имзолаган хужжатлар» деган сарлавха билан нашр этилди. Кейинчалик, бу сохта телеграммалар Гарб ОАВда пайдо бўлди, арменипарастлар ва ёлланма журналистлар томонидан кенг тарғиб этилди. Аммо бу телеграммалар айни пайтда мутахассисларда шубҳа-гумон ҳам уйғотди. Шунинг учун

Гарбда бир неча Усмонли амалдори судланганда трибунал Андонян материалларини далил сифатида қабул қилмади. Хатто Британия ташқи ишлар вазирлиги мазкур масалада ўз текширувини ўтказиб, телеграммалар қаблиқи эканлигини аниқлади. Берлин криминалистика бюроси ҳам худди шундай хулосага келди. Хулосада таъкидланишича, «тақдим этилган ҳужжатлар ёзилган коғоз ҳам, у ёзилган тил услуби ҳам Усмонли салтанатига хос деб топилиши мумкин эмас».

Фальсификациянинг исботи сифатида Андонян Талъат пошшо телеграммаларининг оригиналини бирор марта намойиш этмаганини ҳам кўрсатиш мумкин. Бу эса, унинг кўлида турган, эътироф этилган 50 та телеграмма ва икки мактубдир. 1937 йил улар гайритабиий равишда бутунлай хавога учиб кетди: Андонян ҳужжатлар йўқолганини иддао қилди (?!). Шунга қарамай, арменипарастлар бугунги кунга қадар Андонян сохтақашлигини оғиз кўпиртириб эсга олади, мазкур «телеграмма»ларда бир олам хато ва фактик ноаниқликлар борлиги уларни ташвишга солмайди. Криминалистлар уларни аниқлади, булар:

- Матн услуби ва саналари;
- Муслмон анъаналарини билмаслик. Масалан, телеграммаларда «Бисмиллоҳ» калимаси нотўғри ёзилган;
- Усмонли салтанатида истеъмолда бўлган таквимни билмаслик ёки яхши билмаслик.

Бу ва яна бир қатор бошқа сохталиклар, Андоняннинг ўз бошида қалтак бўлиб синди. Масалан, телеграммалардан бирини Талъат пошшо, гўёки Халаб волийси Мустафо Абдулҳолиққа жўнатгани айтилади. Кизиги, телеграммада кўрсатилган санадан келиб чиқиб қаралса, у пайти Халаб волийси бошқа амалдор – Бақир Сами бўлгани аниқланади. Бу оғуз Европада ишлатилган таквим билан Усмонли салтанатида истеъмолда бўлган таквим орасида тафовутни билмасликдан келиб чиққан хато.

Андонян материаллари ҳақида гап кетган, туркиялик олимлар Шиноси Ўрал ва Сурайё Южанинг «The Talat Pasha 'Telegrams': Historical Fact or Armenian Fiction?» («Талъат пошшо 'телеграммалари': тарихий фактми ёки сохталик?») номли тадқиқотига эътибор қаратиш зарур. Улар Андонян материалларини ўрганиш натижасида британиялик ва германиялик мутахассисларнинг хулосаларини такрорлади.

Андонян фальсификацияси австриялик ёзувчи, Усмонли салтанатидаги арменилар тарихига бағишланган «Мусодогнинг қирқ кун» романининг муаллифи Франц

Верфелни ҳам адаштириб юборди. Арманиларнинг чўпчаклари ишонувчан австриялик адибнинг шубха-гумонларини уйготмади.

1933 йили нашрдан чиккан Ф. Верфелнинг китоби катта шухрат қозониб, жахоннинг 34 тилига таржима қилинди. Афсуски, бу Гарб жамоатчилигига ташланган навбатдаги хўрак эди. Орадан йиллар ўтиб, ҳолис тадқиқотлар Мусодоғда содир бўлган реал фактларни очиклади. Ф. Верфелнинг «Мусодоғнинг қирк қуни» китобида тасвирланган воқеалар унга Венада ишонган дўсти, армани епископи ҳикоя қилиб берган уйдирма бўлиб чиқди. Хатто арманипарастлар ҳам буни инкор қилмади. Китоб муаллифи ўзи ёзган масалани махсус ўрганмаган, уни йўлдан оздирган ахборот берувчига ишониб қўйган эди ҳалос. Барчага маълумки, агар биров “idee fixe” ҳимоячисига айланса, у исботлаб бўлмайдиган нарсани исботлаш, бошқаларни бунга ишонтириш учун ҳамма нарсага тайёр бўлади.

Шу боис, армани миллатпарастлари, шунингдек, уларни қўллаб-қувватлайдиган бир қатор Гарб мамлакатлари «1915 йилги армани геноцидини тан олиш» мавзусини тарғиб қилиш мақсадида ўша йиллар архив ҳужжатларидан иборат «Мовий китоб»ни чоп этди[2]. Факсимиле шаклидаги бу нашр матн транслитерацияси ва инглиз тилига таржимасидан иборатдир. Китоб «армани геноциди»ни исботлашга қаратилган бўлса ҳам, унда келтирилган кўпгина материаллар, аксинча, 1915 йилги воқеаларнинг армани талқинини инкор этади. Дарвоқе, бу китоб ҳам бир неча бор чоп этилди ва айрим олимлар ва публицистлар томонидан фальсификат сифатида баҳоланди.

Дашноқлар таъсис этган Арарат Республикаси узок ҳукм сурмай, «Дашнақцутюн»дан чиққан миллатпараст шовинистлар муҳитига ҳос бўлган турли сиёсий фитналар ва хийла-найранглар туфайли ҳалок бўлди. Шунини қайд этиш муҳимки, «Дашнақцутюн» фаолияти ҳақидаги тарихий ҳақиқат академик даражада исботланган. Бугунги кунда миллатпарастлар бунинг тесқарисини исботлашга уринмайди, балки таҳдидлар билан ҳақиқатни ҳикоя қилишга йўл қўймайди. Шунинг учун ҳам Ф. Верфель умрининг охирига қадар ҳаётдан қўрқиб, ўзининг Мусодоғдаги воқеалари юзасидан алдашганини очик айтишга журъат этмади.

Биринчи Жаҳон уруши оқибатлари юз минглаб, миллионлаб инсонларнинг ҳалокатига олиб келди. Ахир бу шафқатсиз уруш эди. Қурбонлар ҳар қандай урушнинг энг аянчли оқибатларидан биридир. Аммо ҳаратланарлиси бошқа нарса! Мислсиз иштиёқ ила «геноцид» ҳақидаги мақолаларини чоп этаётган муаллифлар, нахотки бу атама қаердан ва қандай пайдо бўлганини билмаса?

Юридик нуктаи назардан «геноцид» атамасининг ўзини 1915 йил воқеаларига нисбатан қўллаш нотўғридир. Чунки, «геноцид» истилохи 1943 йили миллати яҳудий, асли польшалик юрист Рафаэль Лемкин томонидан ишлатилган эди.

Маълумот учун.

«Геноцид» атамаси расмий халқаро юридик мақомга Иккинчи Жаҳон урушидан сўнг, 1948 йил декабрида «Геноцид жиноятининг олдини олиш ва унинг учун жазолаш тўғрисидаги конвенция» билан эга бўлди. Бу инсониятга қарши энг оғир жиноятни билдирувчи тушунча ва детерминативга айланди. Шунинг учун, юридик ва мантикий нуктаи назардан келиб чиқиб, фикримча, ушбу атаманинг 1915 йил воқеаларига нисбатан қўлланилиши унчалик тўғри бўлмайди.

Юқорида тилга олинган конвенция, атаманинг ретроактив қўлланилишини назарда тутувчи бандларга эга эмас. Аксинча, конвенция унинг мақсади «мажбуриятларни фақатгина шундай жиноят иштирокчиларига ва фақат келажакда, конвенция амалга киритилганидан сўнг юқлаш»дан келиб чиқади. Шу тўғрисида хам «геноцид» атамасининг ретроактив қўлланилиши, яъни уруш йиллари, Биринчи Жаҳон уруши айни авж палласида эканлигида рўй берган воқеаларга таъриф бериш учун ишлатилиши ҳуқуқий жиҳатдан тўғри ҳисобланмайди. Зеро, бу воқеалар конвенция кучга киришидан муқаддам содир бўлган. Мазкур ҳуқуқий нуктаи назарнинг мазмуни, жаҳон юриспруденцияси амалиётидаги кўплаб ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган. Одатда қонуннинг терс кучи қўлланилиши, қонунийлик принципларига мувофиқ ҳисобланмайди. Хатто ҳуқуқий давлат юриспруденциясида хам, халқаро ҳуқуқшуносликнинг жаҳон таҷрибасини-ку... айтмасак хам бўлади.

Демакки, Биринчи Жаҳон уруши йилларида Усмонли салтанати табаалари (фуқаролари) ўртасидаги муносабатларда юзага келган ички низоларнинг оқибатлари «армани геноциди» деб тан олиш ва бунинг оқибати ўларок узок 1915 йилда рўй берган воқеалар учун жавобгарликни Туркия Республикаси зиммасига юқлаш (у пайти замонавий Туркия Республикаси хали йўқ эди) нафақат ҳуқуққа, балки мантиққа хам зиддир.

Замонавий туркиялик тарихчилар, публицистлар ва жамоат вакилларининг мақола ва китобларидан, шунингдек, Туркия Республикаси ҳуқуқатининг расмий баёнотидан

тушунарлики, расмий Анкара 1915 йилги воқеаларда бегунох инсонлар ёппасига киргин бўлганини инкор этмайди. Бирок, провокацион тўқнашувларни уюштирувчиси ва айбдорлари ким эканлигини тафтиш йўли билан аниқлаштиришга чакириб келади. Аммо бугунги кунга қадар расмий Ереван тескари йўналишда ҳаракат қилмоқда. Бу демаршга халқаро ташкилотлар ва Ғарб мамлакатлари ёрдам бермоқда. Улар ўз манфаатлари йўлида форумлар ва конференциялар ўтказиб, уларнинг қарорларида Туркия Республикасидан 1915 йилги воқеаларни «армани геноциди» сифатида тан олишни талаб қилади.

Расмий Анкарани, Туркия Республикасини «1915 йилги армани геноциди» учун, яъни, 100 йил олдин, ҳали замонавий Туркия Республикаси мавжуд бўлмаган бир вақтларда, Усмонли салтанати даврида содир бўлган воқеалар учун айбдор деб тан олишга чакирувчи аксилтурк кампанияси, айрим кучлар илгаригидай аксилтурк истериясини кўпиртиришга қайта-қайта уринаётганини кўрсатади. Шу билан бирга, аллақачонок мавжудлигини битирган Усмонли салтанатига нисбатан айбловларнинг ошқор айтилиши ва замонавий Туркия Республикасига йўналтирилиши, бугунги туркий тилли халқлар ва давлатларга нисбатан адоват оловини ёқиши ва унга ёғ сепиб туриши кўзда тутилгани эҳтимолдан холи эмас.

Айниқса, сиёсийлашган тарихчиларнинг ва армани миллатпараст шовинистларининг Тогли Қорабоғ можароси туфайли бошлаб юборган аксилозарбайжон фаолияти ёлгон далиллар ва гайриилмий даъволар билан қўллаб-қувватланиши айбсиз бир хато бўлмай, тизимли ва кўркинчли характерга эгадир. Ёркин аксилтурк тарғиботидан иборат бундай фаолият нафакат Туркия ва Озарбайжон туркларига қарши қаратилган, балки глобал микёсга эга ва махсус адабиётларда кўпгина жаҳон мамлакатларида қайд этилади[3].

Афсуски, миллатпараст шовинистларнинг бу айбловлари гирдоби нафакат Туркия ва Озарбайжонни, балки Қозғистон, Ўзбекистон, Туркманистон, Қирғизистон ҳамда Россия Федерацияси қўли остидаги турк мухториятлари – Қрим, Татаристон, Бошқирдистон, Болқор, Қорачой, Нўғой, Тува, Саха-Ёкутистонни ҳам ўз ичига тортиб кетмоқда. Санаб ўтилган этносиёсий тузилмаларда асосан туркийлар истикомат қилиши ҳаммага яхши маълум. Қайд этиб ўтиш керакки, замонавий дунёда кўпгина туркий халқлар Туркия ёки Озарбайжонда эмас, балки ўзларининг мустикал ёки мухтор давлат ва тузилмаларида истикомат қилиб келади. Тарихий ва этник нуқтаи назардан туркий халқлар ягона илдизга бориб такалишига қарамай, халқаро муносабатларда уларнинг ҳар бири замонавий сиёсатнинг у ёки бу масалалари бўйича ўз нуқтаи назарига эгадир.

Бир нарсани эслатиб ўтмай иложимиз йўқ. Усмонли салтанатининг Чанокқалъа жангида

Антанта давлатлари устидан қозонган галабасининг 2015 йил 25 апрелида кенг нишонланиши туфайли, бу воқеага нисбатан салбий муносабатдаги айрим замонавий сиёсатчилар қора ҳасад билан бўғилиб қолди, ҳамда ушбу воқеанинг самараси ва тарихий қийматини туширишга бўлган ҳаракатлар бошланиб кетди. Шу муносабат билан, Туркия Республикасини 1915 йилги воқеаларда айбдор деб кўрсатиш мақсадида ушбу воқеаларни армани халқининг мотами сифатида кенг миқёсда нишонлашга қаратилган улкан кампания бошлаб юборилди. Уларнинг фикрича, гўёки фақат армани миллатига мансуб одамлар ёппасига қатлиомга дучор этилган. «Армани геноциди» 1915 йил 24 апрелида бошлангани ҳақидаги тезис айнан Чанокқалъа жангининг жаҳон тарихида тўтган ўрнини пасайтириб кўрсатиш учун ҳам эълон қилинган.

Тарихдан маълумки, 1915 йил 24 апрелида бирорта ҳам армани ўлдирилмаган эди. У қуни Биринчи Жаҳон уруши авжида Усмонли қўшинлари орасида саботаж уюштиришда айбдор деб топилган «Гнчак» ва «Дашнақцутюн» террорчи ташкилотлари фаолларини ҳибс этиш тўғрисидаги қарор чикарилган эди, ҳолос.

1915 йил 25 апрелдаги Чанокқалъа галабасининг нишонланиши инсониятнинг барча иштирокчилари улкан ва маънисиз йўқотишларга учраган Биринчи Жаҳон уруши тарихи ҳақидаги тарихий хотирасини сақлашга хизмат қилади. Биринчи Жаҳон урушидан ўрин олган ушбу операция давомида Буюк Британиянинг йўқотишлари, ҳалок бўлганлар, ярадорлар ва бедарак йўқолганлар билан бирга, 119,7 минг кишини, Франциянинг йўқотишлари эса 26,5 кишини ташкил қилди. Усмонли салтанати эса 186 минг кишидан айрилди. Туркия Республикасининг биринчи президенти Мустафо Камол Отатурк Британия аскарларига ёдгорликнинг очилиш маросимида шундай деган эди: «Улар шу заминда ўз ҳаётларини қурбон қилганларидан сўнг, улар бизнинг фарзандларимизга айланди».

Туркия Республикасидан 1915 йилги воқеаларда ўзини айбдор деб тан олишнинг талаб қилиниши замонавий давлатлар узок сиёсий салафлари амалга оширган ишлари учун айбдор деб топиши билан баробардир. Масалан, агар шу нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, Франция ўзини «гугенот урушлари»да, Германия – гитлерчиларнинг вахшийликларида, Италия – Бенито Муссолини фашизмида, Испания – Лотин Америкасининг конкистадорлар томонидан босиб олиниши ва инквизициянинг қилмишлари, Буюк Британия – қиролича Елизавета I ёки Оливер Кромвеллнинг вахшийликлари, Япония – Пёрл-Харборнинг бомбаланиши, Россия Федерацияси – Финляндияга қарши тажовуз, Сибирь, Кавказ ва Туркистоннинг босиб олиниши, Мўғулистон – Чингизхон истилоларининг оқибатлари, АКШ – мустанлақчилар томонидан ҳиндуларнинг қириб ташланиши учун жавобгарликни ўз зиммасига олиши лозим.

Табиийки, Шаркий Анатолиядаги 1915 йил воқеаларида котиллик ва талончиликлар кузатилган эди. Икки томондан ҳаракат қилган котил ва зўравонларни ҳеч нарса билан оқлаб бўлмайди. Ўз-ўзидан, бу воқеаларни «геноцид» деб тан олиб, фақат бир томонни айбдор, бошқа томонни эса жабрланувчи қурбон қилиб кўрсатиш, бунда исбот-далил тариқасида сохта ҳужжатларни кўрсатиш ақлга тўғри келмайди. Бу гайриинсоний акт, инсофсизлик, ёлгон ва провокацион хатти-ҳаракатдир. Бу жаҳон ҳамжамиятининг катта қисми, Биринчи Жаҳон уруши пайтида ихтилофда бўлган томонлардан фақат бирини рухий ёки сиёсий қўллаб-қувватлаши, ўз сиёсий мақсадларига эришиш йўлида, уни этник-конфессионал адолатсизликнинг «романтик қурбони» қилиб кўрсатиши учун аргумент бўлиб хизмат қила олмайди.

Бу каби провокацион кампаниялар Европа тарихида яхши маълум. Улар амалда ўз гаразли мақсадларини биринчи ўринга қўювчи учинчи қучлар манфаатига хизмат қилувчи антагонистларни амалда яратишни ўргатувчи ўзига хос тўғарак вазифасини бажаради. Бундай кампанияларнинг айёрони амалёти шуни тасдиқлайдики, ташқи қучларнинг арманилар ҳаётига, уларнинг ички дунёсига аралашувидан қелиб чиқадиган вайронкор моҳиятни йўқ қилиш зарурдир. Зеро бундай провокациялар ихтилофнинг ҳал этилишига эмас, балки унинг турли этник-конфессионал гуруҳларга мансуб инсонлар истикомат қилаётган муайян бир минтақада уни янада авж олишига олиб келади. Ва улар қаерда яшашидан қатъий назар, арманиларнинг рухий дунёсини йўққа чиқаради.

Шухрат Барлос

Библиография

[1] Маълумот учун эслатиб ўтамиз, Усмонли салтанатида “турк” дефиницияси расмий ҳужжатларда ишлатилмас эди. “Турк” деб қишлоқ халқи, “мусулмон” деб эса шаҳарликлар аталарди. Усмонли бўлмаганлар, шу жумладан, арманилар “миллат” деб аталган.

[2] James Bryce (Author), Arnold Joseph Toynbee (Author), Ara Sarafian (Editor). The

Муаллиф:

28.12.2017 12:13 - Янгиланди 28.12.2017 12:26

Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916: Documents Presented to Viscount Grey of Falloden by Viscount Bryce «The Blue Book» Taderon Pr; Uncensored edition 2000.

[3] Каранг: Величко В.Л. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы. СПб.1904; Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. СПб.,1911; Раззаков Ф.И. Бандиты времён социализма. Хроника российской преступности. 1917-1991. М.,1997; Он же. Бандиты времён капитализма. Хроника российской преступности. 1992-1995. М.,1997; Кузнецов О.Ю. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование; Баку, 2014; Лурье С.В. Армянская политическая мифология и её влияние на формирование внешней политики Армении и Нагорного Карабаха. // [http:// etnopsychology.narod.ru/](http://etnopsychology.narod.ru/) ; Маккарти Дж., Маккарти К. Тюрки и армяне. Руководство по армянскому вопросу. Пер. с англ. Баку, 1996; Файгл Э. Правда о терроре. Армянский терроризм – истоки и причины. Пер. с нем. Баку, 2000; Ришардо Ж.-П. Армяне, чего бы это ни стоило. Пер.с франц. М., 2008; Коппитерс Б. Федерализм и конфликт на Кавказе. «Московский центр Карнеги», М., 2002, № 2; Каземзаде Ф. Борьба за Закавказье (1917-1921). Пер.с англ. Стокгольм, 2010; Гусейн-заде Р.А. Кавказ и армяне. Баку, 2014; Он же. Коллизии на Кавказе. Исторические очерки. Баку, 2013; Вердиева Х.Ю., Гусейн-заде Р.А. «Родословная» армян и их миграция на Кавказ с Балкан. Баку, 2013.

Манба: ufq.uz